

Damian Szczepaniak

Uniwersytet Gdański

damian.szczepaniak@ug.edu.pl

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1315-7448>

Znaczenie prac Profesora Ryszarda Łaszewskiego dla badań nad wiejskim prawem sądowym na ziemiach polskich w dobie nowożytnej

<http://dx.doi.org/10.12775/SIT.2024.032>

1. Uwagi wstępne

Przyjmowaną współcześnie tezę o istnieniu w dawnej Polsce odrębnego, choć w znacznym stopniu zróżnicowanego wewnątrznie, systemu prawa wiejskiego zawarł w swojej wydanej blisko sto lat temu *Historii źródeł dawnego prawa polskiego* Stanisław Kutrzeba, który pisał: „można nawet mówić o prawie wiejskim jako pewnej jednolitej konstrukcji, choć z zastrzeżeniem istnienia różnic w szczegółach między różnymi wsiami”¹. Tezę tę rozwinął w latach pięćdziesiątych jego uczeń, Adam Vetulani, zwracając uwagę, że „wolno nam mówić o istnieniu zespołu norm prawa chłopskiego, wyodrębnionego od systemów innych praw w Polsce

¹ S. Kutrzeba, *Historia źródeł dawnego prawa polskiego*, t. 2, Lwów 1926, s. 318.

obowiązujących z prawem ziemskim i miejskim na czele”². Uznanie prawdziwości przedmiotowej tezy wskazywało zarazem na potrzebę podjęcia zintensyfikowanych badań nad prawem wiejskim, które jawiły się jako wieloletni proces. Bolesław Ulanowski już w 1894 r. stwierdził, że zanim możliwe będą jakiegokolwiek uogólnienia, istnieje konieczność „monograficznego opracowania stosunków prawnych w jak największej ilości wsi”³. Kilkadziesiąt lat później również Adam Vetulani podkreślał: „punktem wyjścia w badaniach nad prawem chłopskim muszą być konkretne stosunki panujące w poszczególnych wsiach. Dopiero po przeprowadzeniu tego rodzaju badań będzie można przystąpić do dania zadowalającej odpowiedzi, na czym polegała specyfika polskiego prawa chłopskiego i jakie jest jego miejsce w obrębie systemów prawnych istniejących w dawnej Polsce”⁴. Podobnie wypowiadał się uczeń Vetulaniego, Ludwik Łysiak⁵.

W tym kontekście warto postawić pytania o to, na jakim etapie znajdują się obecnie badania nad prawem wiejskim w dawnej Polsce, jakie są dotychczasowe osiągnięcia nauki polskiej w zakresie przedmiotowej problematyki oraz jakie zadania stoją aktualnie przed jej badaczami. Udzielenie odpowiedzi na te pytania będzie pierwszym celem niniejszego artykułu. Drugim celem będzie natomiast ukazanie znaczenia, jakie dla tych badań miały prace Ryszarda Łaszewskiego⁶. Bezpośredni asumpt do zajęcia się

² A. Vetulani, *W sprawie prawa chłopskiego w Polsce feudalnej*, „Państwo i Prawo” 1956, z. 10, s. 632.

³ B. Ulanowski, *Wieś polska pod względem prawnym od wieku XVI do XVIII*, Kraków 1894, s. 10.

⁴ A. Vetulani, *W sprawie prawa chłopskiego*, s. 632.

⁵ L. Łysiak, *Prawo i zwyczaj w praktyce małopolskich sądów wiejskich XV–XVIII wieku*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1982, z. 2, s. 4.

⁶ Ryszard Łaszewski (1941–2022) – profesor nauk prawnych specjalizujący się w historii państwa i prawa polskiego. Swoje zainteresowania naukowe koncentrował głównie na parlamentaryzmie doby stanisławowskiej oraz na prawie wiejskim dawnej Polski. Związany był z Uniwersytetem Mikołaja Kopernika w Toruniu, na którym ukończył studia prawnicze i przeszedł przez wszystkie szczeble kariery akademickiej. Na macierzystej uczelni pełnił trzykrotnie funkcję prorektora (1982–1984, 1987–1990 i 1996–1999), a także prodziekana (1978–1982) i dziekana (1990–1996) Wydziału Prawa i Administracji. Wykładał ponadto na Uniwersytecie Gdańskim, jak również na obecnym Uniwersytecie Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy oraz w obecnej Kujawskiej Szkole Wyż-

tym zagadnieniem stanowiła Ogólnopolska Konferencja Naukowa poświęcona pamięci prof. dr. hab. Ryszarda Łaszewskiego, zorganizowana na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu 24 maja 2024 r.

2. Badania nad wiejskim prawem sądowym na ziemiach polskich w dobie nowożytnej

Prace historyków prawa zajmujących się prawem wiejskim podążają zasadniczo w dwóch kierunkach. Pierwszy z nich wyznacza działalność edytorska, polegająca na przygotowywaniu krytycznych edycji źródłowych, obejmujących przede wszystkim księgi sądowe oraz ustawy wiejskie. Drugi natomiast wiąże się z pracami badawczymi nad instytucjami prawa wiejskiego, prowadzonymi na podstawie dostępnych źródeł archiwalnych i drukowanych. Wydaje się, że dotychczas zdecydowanie większy nacisk kładziono na prace edytorskie. Wiązało się to ze wskazanym powyżej założeniem, w myśl którego należało najpierw zająć się prawem stosowanym w poszczególnych wsiach, aby następnie na podstawie ustaleń poczynionych dla niewielkich obszarów móc konstruować uogólnienia. W celu umożliwienia prowadzenia w przyszłości szerszych analiz niezbędne stało się w pierwszej kolejności opracowanie edycji źródłowych. Szczególnej wagi źródło do badań nad prawem wiejskim stanowią księgi sądowe wiejskie, co już w XIX w. podkreślał Michał Bobrzyński⁷. Księgi te pojawiły się w XV w. w południowej Małopolsce i prowadzone były głównie na wyposażonych w samorząd wsiach lokowanych na prawie niemieckim.

szej we Włocławku. Był radnym miasta Torunia (1995–1999). Zob. *Łaszewski Ryszard Stanisław* [hasło], w: *Pracownicy nauki i dydaktyki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika 1945–2004. Materiały do biografii*, red. S. Kalemka, oprac. H. Duczkowska-Moraczewska, M. Gołębiowski, R. Karpiesiuk, B. Kierzkowska, E. Talarczyk, E. Wiśniewska, Toruń 2006, s. 423–424.

⁷ M. Bobrzyński, *Zapiski sądowe i ich wydawnictwo*, w: *Pamiętnik Pierwszego Zjazdu Historycznego imienia Jana Długosza odbytego w Krakowie w czterechsetną rocznicę jego śmierci*, wyd. M. Bobrzyński, M. Sokołowski, „Scriptores Rerum Polonicarum” 1881, t. 6, s. 42–45.

Na innych obszarach kraju – zdaniem Stanisława Grodziskiego – miały one zacząć występować w większej skali dopiero w drugiej połowie XVIII w. Z terenu południowej Małopolski zachowało się zresztą najwięcej tego typu ksiąg⁸. Czy wynikało to rzeczywiście z faktu, że prowadzono je głównie na tym obszarze, na co wpłynęły pewne specyficzne uwarunkowania prawne, czy raczej z dokonanej pod koniec XIX w. akcji, mającej na celu zapobieżenie ich zniszczeniu, było przedmiotem sporu toczonego w latach sześćdziesiątych ubiegłego wieku między Stanisławem Grodziskim a Ludwikiem Łysiakiem na łamach „Czasopisma Prawno-Historycznego”⁹. Prac edytorskich nad księgami sądowymi wiejskimi podjęli się następcy Bobrzyńskiego, zajmujący się historią prawa polskiego na Uniwersytecie Jagiellońskim. Szczególne zasługi na tym polu położył Bolesław Ulanowski, który przygotował do druku zapiski pochodzące z ksiąg trzydziestu wsi bądź kluczy dóbr. Zostały one wydane już po jego śmierci dzięki zaangażowaniu Stanisława Kutrzeby w tomach 11 i 12 „Starodawnych Prawa Polskiego Pomników”¹⁰. W okresie powojennym, w nawiązaniu do wspomnianej serii wydawniczej, Komisja Redakcyjna Wydawnictw Źródłowych, powołana przez Komitet Nauk Prawnych Polskiej Akademii Nauk, zapoczątkowała nową serię pt. „Pomniki Prawa Polskiego”. W ramach drugiego jej działu w latach 1957–1971 opublikowanych zostało osiem tomów zawierających edycje ksiąg wiej-

⁸ Ich katalog sporządził Tomasz Wiślicz. Zob. T. Wiślicz, *Katalog małopolskich ksiąg sądowych wiejskich XV–XVIII w.*, Warszawa 2007.

⁹ Zob. S. Grodziski, *Księgi sądowe wiejskie. (Zasięg terytorialny i geneza)*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1960, z. 1, s. 86–140; L. Łysiak, *W sprawie genezy ksiąg sądowych wiejskich*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1962, z. 2, s. 175–194; S. Grodziski, *Jeszcze o księgach sądowych. Uwagi polemiczne na marginesie pracy L. Łysiaka*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1963, z. 1, s. 287–292; L. Łysiak, *W sprawie genezy ksiąg sądowych wiejskich (po raz drugi)*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1963, z. 1, s. 293–297.

¹⁰ Zob. *Księgi sądowe wiejskie*, t. 1, „Starodawne Prawa Polskiego Pomniki”, t. 11, wyd. B. Ulanowski, Kraków 1921; *Księgi sądowe wiejskie*, t. 2, „Starodawne Prawa Polskiego Pomniki”, t. 12, wyd. B. Ulanowski, Kraków 1921. B. Ulanowski był również autorem cytowanego wyżej opracowania *Wieś polska pod względem prawnym od wieku XVI do XVIII*, opartego na księdze sądowej Kasiny Wielkiej. Warto nadmienić, że wcześniej (w 1889 r.) Franciszek Piekoński wydał w ramach tomu 9 „Starodawnych Prawa Polskiego Pomników”, choć nie w całości, *Akta sądu kryminalnego Kresu Muszyńskiego*.

skich. Powstałym wówczas zespołem kierował Adam Vetulani¹¹, który zwrócił uwagę na potrzebę kontynuowania rozpoczętych przez swoich poprzedników prac¹². W skład zespołu weszli: Stanisław Grodziski¹³, Ludwik Łysiak¹⁴, Stanisław Płaza¹⁵ oraz Wojciech Maria Bartel. Niewykluczone, że na sięgnięcie przez Vetulaniego po problematykę z zakresu prawa wiejskiego, oprócz kwestii merytorycznych, wpłynęła również sytuacja polityczna. Uchodził on bowiem za nieugiętego wobec ówczesnego systemu i był inwigilowany przez bezpiekę. Także żaden z jego uczniów nie należał do PZPR¹⁶. Możliwe więc, że podejmując badania z obszaru istotnego z perspektywy władz, Vetulani, który dotychczas swoje największe naukowe sukcesy zawdzięczał m.in. badaniom nad historią prawa kościelnego, chciał znaleźć dla siebie i swoich współpracowników przestrzeń pozwalającą im funkcjonować w poddanym wówczas stałej kontroli czynników partyjnych świecie polskiej nauki¹⁷. Jest

¹¹ Zob. *Księga sądowa Uszwi dla wsi Zawady, 1619–1788*, wyd. A. Vetulani, Wrocław 1957; *Księga sądowa klucza łąckiego*, t. 1: 1528–1739, wyd. A. Vetulani, Wrocław 1962; *Księga sądowa klucza łąckiego*, t. 2: 1744–1811, wyd. A. Vetulani, Wrocław 1963.

¹² Zob. A. Vetulani, *W sprawie prawa chłopskiego*, s. 618–632; idem, *Wartość badawcza ksiąg sądowych wiejskich*, w: *VIII Powszechny Zjazd Historyków Polskich w Krakowie 14–17 września 1958. Referaty i dyskusja*, VII: *Historia państwa i prawa*, red. Z. Kaczmarczyk, Warszawa 1959, s. 98–114.

¹³ Zob. *Księgi sądowe klucza jazowskiego 1663–1808*, wyd. S. Grodziski, Wrocław 1967; *Akta w sprawach chłopskich Hrabstwa Tarnowskiego z połowy XVIII wieku*, wyd. S. Grodziski, Wrocław 1970.

¹⁴ Zob. *Księga sądowa Kresu Klimkowskiego 1600–1762*, wyd. L. Łysiak, Wrocław 1965; *Księga sądowa wsi Wary 1449–1623*, wyd. L. Łysiak, Wrocław 1971; *Księga sądowa Państwa Żywieckiego 1681–1773*, wyd. M. Karaś, L. Łysiak, Kraków 1978.

¹⁵ Zob. *Księga sądowa wsi Iwkowej 1581–1809*, wyd. S. Płaza, Wrocław 1969.

¹⁶ P. Biliński, *Adam Vetulani (1901–1976). Historyk prawa polskiego i kanonicznego*, Kraków 2023, s. 239–268, 329.

¹⁷ Warto nadmienić, że zespół podsekcji historii, archiwoznawstwa i bibliotekoznawstwa sekcji nauk społecznych i humanistycznych I Kongresu Nauki Polskiej, który odbył się w 1951 r. w Warszawie, w wytycznych planu badań naukowych w zakresie historii wśród ich głównych kierunków na pierwszym miejscu wymienił „historię rolnictwa, wsi i chłopów”. Zob. *Sprawozdanie z obrad zespołu podsekcji historii, archiwoznawstwa i bibliotekoznawstwa sekcji nauk społecznych i humanistycznych I-go Kongresu Nauki Polskiej*, „Kwartalnik Historyczny” 1950–1951, z. 3–4, s. 416. Podczas obrad Kongresu referat o takim tytule wygłosił Stanisław Arnold (ibidem, s. 348–352). Z kolei

również prawdopodobne, że inni uczeni, wybierając właśnie prawo wiejskie na przedmiot swoich prac, czynili to z zamiarem wpisania się w kierunek badań uważany przez czynniki polityczne za szczególnie pożądanym. Efektem działalności kierowanego przez Vetulaniego zespołu było opracowanie szeregu ksiąg sądowych, których kopie w rękopisach bądź maszynopisach przechowywane są obecnie w Pracowni Wydawnictw Źródłowych na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Jagiellońskiego. W sumie są to 124 jednostki, określane jako „teki Vetulaniego”. Obejmują one księgi z 36 wsi bądź obszarów, z których każda występuje w jednej lub kilku kopiach¹⁸. Zaledwie 7 z nich, w tym jedną w dwóch tomach, udało się wydać w ramach wspomnianej serii „Pomniki Prawa Polskiego”. Na jej kontynuowanie zabrakło już jednak środków finansowych¹⁹. Wydaje się, że jest obecnie pewna nadzieja na powrót po wielu latach przerwy do dzieła Adama Vetulaniego i jego współpracowników. Wiąże się ona z powstaniem na Uniwersytecie Jagiellońskim bazy „Iura. Źródła prawa dawnego”, umożliwiającej elektroniczne publikowanie krytycznych edycji źródeł prawa obowiązującego w przeszłości. Jeśli chodzi o prawo wiejskie, dotych-

Kazimierz Lepszy w referacie pt. *Projekt planu badań w zakresie problematyki historycznych wydawnictw źródłowych* w pierwszej kolejności zwrócił uwagę na potrzebę przygotowania „wielkiej serii wydawniczej do historii wsi”, która powinna „w szeregu tomów zobrazować liczne formy ucisku feudalnego i walk klasowych na wsi, udostępnić lustracje, inwentarze, instruktarze, księgi wiejskie, supliki i księgi referendarskie” (ibidem, s. 367). Zob. T.P. Rutkowski, *Nauki historyczne w Polsce 1944–1970. Zagadnienia polityczne i organizacyjne*, Warszawa 2007, s. 182–187.

¹⁸ I. Dwornicka, *Teki Adama Vetulaniego*, „Rocznik Biblioteki Polskiej Akademii Nauk w Krakowie” 1999, R. 44 s. 79–81.

¹⁹ Warto nadmienić, że Stanisław Grodziski nosił się jeszcze z zamiarem opublikowania księgi sądowej Pieskowej Skały, a także księgi sądowej wódarstwa sądeckiego dóbr biskupów krakowskich, przygotowanej do druku wspólnie z Ryszardem Łaszewskim. Próby wydania tej ostatniej okazały się jednak bezskuteczne (S. Grodziski, *Z niedokończonych prac nad księgami sądowymi wiejskimi*, „Studia Iuridica Toruniensia” 2012, t. 10, s. 77–80, <https://doi.org/10.12775/sit.2012.004>). Śladem prac nad wspomnianymi księgami są poświęcone im przez Stanisława Grodzkiego dwa artykuły. Zob. idem, *Księga sądowa klucza dóbr Pieskowej Skały*, „Małopolskie Studia Historyczne” 1961, z. 3–4, s. 87–92; idem, *Włodarstwo sądeckie dóbr biskupich krakowskich i jego księga sądowa*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 2000, t. 5, s. 117–129, <https://doi.org/10.18778/7171-360-6.12>.

czas w bazie udało się opublikować fotokopie oryginału księgi sądowej wsi Czermino z lat 1600–1810 wraz z kopiami jej maszynopiśmiennego odpisu, sporządzonego w 1967 r. przez Stanisława Płazę, uzupełnionego współcześnie przez Kamila Sorkę przy współudziale Krzysztofa Fokta o wykaz zapisek²⁰. Uniwersytet Jagielloński był niewątpliwie jedynym polskim ośrodkiem, w którym podjęte zostały na taką skalę prace edytorskie o charakterze zespołowym w zakresie ksiąg sądowych wiejskich. Jak z powyższego wynika, prace te, rozpoczęte jeszcze w XIX w., kontynuowane są z przerwami do dnia dzisiejszego. Poza Uniwersytetem Jagiellońskim mieliśmy zasadniczo do czynienia z pracami pojedynczych badaczy. W ciągu ostatnich przeszło stu lat edycje takie wydali m.in. Wacław Klementowski²¹, Helena Polaczówna²², Franz A. Doubek i Heinrich Felix Schmid²³, Aniela i Antoni Walawenderowie²⁴, Grzegorz Jawor i Małgorzata Kołacz-Chmiel²⁵, Andrzej Techmański²⁶, Zdzisław Jedynak²⁷, a ostatnio również Piotr Kołpak, Marta Raczyńska-Kruk i Wojciech Solarz²⁸. Oprócz edycji źródłowych pojawiły się również teksty stanowiące omówienie zawartości poszczególnych ksiąg sądowych bądź ich grup²⁹.

²⁰ *Księga sądowa wsi Czermino 1600–1810*, <https://iura.uj.edu.pl/dlibra/publication/4302/edition/3361/content?ref=desc> (dostęp: 8.06.2024 r.).

²¹ *Księga ławnicza osad wiejskich Krzyżownik i Proszowa w dawnym Księstwie Oleśnickim z l. 1558–1583*, wyd. W. Klementowski, Kępno 1917.

²² *Najstarsza księga sądowa wsi Trześniowa 1419–1609*, wyd. H. Polaczówna, Lwów 1923.

²³ *Das Schöffnenbuch der Dorfgemeinde Krzemienica aus den Jahren 1451–1482*, hrsg., eingeleitet und bearbeitet von F.A. Doubek, H.F. Schmid, Leipzig 1931.

²⁴ *Księga ławnicza wsi Kargowej w powiecie kościańskim 1617–1837*, wyd. A. i A. Walawenderowie, Warszawa 1960.

²⁵ *Księga sądowa podlubelskiej wsi Konopnicy, 1521–1555*, oprac. G. Jawor, M. Kołacz-Chmiel, Lublin 2009.

²⁶ *Księga sądowa wsi Wysoka k. Łańcuta 1665–1792*, wstęp i oprac. A. Techmański, Kraków 2017.

²⁷ *Księgi sądowe wiejskie z Chorzowa i Dębu z lat 1534–1804*, oprac. Z. Jedynak przy współpracy A. Sośnierz, Chorzów 2015, <https://doi.org/10.14746/cph.2016.69.1.18>.

²⁸ P. Kołpak, M. Raczyńska-Kruk, W. Solarz, *Na chłopski rozum. Wiejskie akta sądowe nowożytnych Ołpin i ich konteksty społeczne*, Warszawa 2024.

²⁹ Oprócz wymienionych wyżej prac S. Grodziskiego, dotyczących ksiąg Pieskowej Skały i władarstwa sądeckiego, zob. m.in. F. Persowski, *Księga*

Obok ksiąg sądowych wiejskich drugim najistotniejszym źródłem do badań nad prawem wiejskim są niewątpliwie ustawy wiejskie, zwane też wilkierzami. Pojawiły się one na ziemiach polskich w XVI w., upowszechniły zaś w wiekach XVII i XVIII. Regulowały m.in. kwestie związane z ustrojem wsi i obowiązkami chłopów, a także zawierały postanowienia z zakresu prawa cywilnego karnego oraz, choć rzadziej, procesu sądowego. Nadawane były przez pana dominialnego bądź jego urzędnika, niekiedy przy współudziale mieszkańców³⁰. Najobszerniejszy zbiór wilkierzy, z którego korzystają badacze po dziś dzień, wydali w 1938 r. Stanisław Kutrzeba i Alfons Mańkowski³¹. Warto również wymienić publikację Stanisława Kurasia z 1960 r., zawierającą ustawy wiejskie z Archiwów Metropolitalnego i Kapitulnego w Krakowie³². Zazwyczaj jednak badacze decydowali się na wydawanie pojedynczych wilkierzy³³, które w znacznej części publikowali w czaso-

sądowa wsi Markowej w powiecie przeworskim, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 1931, t. 1, s. 43–52; S. Grodziski, *Księga sądowa starostwa krzeczowskiego i jej wartość badawcza*, w: *Przez stulecia. Księga pamiątkowa ofiarowana profesorowi Antoniemu Podrazie w 80. rocznicę urodzin*, red. D. Czerska, Kraków 2000, s. 101–112; A. Bartoszewicz, *Księgi sądowe Nowej Wsi (Łobzowskiej) z drugiej połowy XV wieku*, „Studia Źródłoznawcze” 2001, t. 39, s. 115–131; J. Łosowski, *Księgi gromadzkie we wsiach Ordynacji Zamojskiej oraz na terytoriach sąsiednich w drugiej połowie XVII i w XVIII w.*, „Studia Źródłoznawcze” 2022, t. 60, s. 75–91, <https://doi.org/10.12775/sz.2022.05>. Warto wspomnieć także o mającym nieco inny charakter artykule W. Uruszczaka, który z kolei w kontekście jednej wiejskiej księgi sądowej rozważa zagadnienie funkcji prawa. Zob. W. Uruszczak, *Funkcje prawa w świetle księgi sądowej wsi Krowodrza z XVIII w.*, w: *Miasto i państwo na przestrzeni dziejów. Studium historyczno-prawne. Księga jubileuszowa z okazji czterdziestopięciolecia pracy naukowej oraz 70. urodzin Profesora Tadeusza Maciejewskiego*, red. M. Gałędek, Gdańsk 2020, s. 121–134.

³⁰ S. Płaza, *Źródła drukowane do dziejów wsi w dawnej Polsce. Studium bibliograficzno-źródłoznawcze*, Kraków 1974, s. 127–128.

³¹ *Polskie ustawy wiejskie XV–XVIII w.*, wyd. S. Kutrzeba, A. Mańkowski, Archiwum Komisji Prawniczej, t. 11, Kraków 1938. Wskazani autorzy w zbiorze tym, obok niewydanych dotychczas wilkierzy, uwzględnili również te, które ukazały się wcześniej drukiem. Pominięte przez nich wilkierze drukowane wylicza Stanisław Szczotka. Zob. S. Szczotka, *Uzupełnienia do zbioru polskich ustaw wiejskich*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1949, z. 2, s. 459–466.

³² *Ordynacje i ustawy wiejskie z Archiwów Metropolitalnego i Kapitulnego w Krakowie, 1451–1689*, wyd. S. Kuraś, Kraków 1960.

³³ Zob. m.in. K. Tymieniecki, *Uchwała gromadzka z początku XV w.*, „Roczniki Historyczne” 1930, z. 2, s. 236–238; *Wilkiez miasteczka Czarza*, „Zapiski

pismach naukowych. Jako że najwięcej zachowanych wilkierzy pochodzi z obszaru Prus Królewskich, najczęściej możemy się spotkać z wydawnictwami obejmującymi ustawy wiejskie z tego właśnie regionu. Współcześnie należy tu wskazać przede wszystkim prace Michała Targowskiego z Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu³⁴, a także innych badaczy z tej uczelni oraz z Uniwersytetu Gdańskiego³⁵.

Jeśli chodzi o opracowania naukowe dotyczące prawa wiejskiego, powstałe na podstawie dostępnych źródeł drukowanych i archiwalnych, w pierwszej kolejności trzeba wymienić prace odnoszące się do ustroju wsi, w tym sądownictwa wiejskiego. Zagadnieniami tymi w odniesieniu do Małopolski w XVIII w. zajął się w swojej monografii Józef Rafacz³⁶. O ustroju wsi i sądownictwa wiejskiego

Towarzystwa Naukowego w Toruniu" 1938, nr 2, s. 54–58; *Ustawa dla wsi Świlczy i Woliczki z roku ok. 1628*, wyd. A. Kamiński, F. Kotula, Rzeszów 1948; K. Koranyi, *Wilkierz wsi Świerkocin z r. 1638*, „Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu” 1953, nr 1–4, s. 253–259; S. Hoszowski, *Ustawa dla wsi dziedzicznych Edwarda Rüdiger’a rajcy gdańskiego, z drugiej poł. XVII w.*, „Zapiski Historyczne” 1958–1959, z. 1, s. 85–98; *Wilkierz wiejski Aleksandra Gibsona’a dla dóbr wejherowskich i rzucewskich z r. 1783*, wyd. T. Cieślak, Gdańsk 1960; Z. Guldon, *Wilkierz wsi szlacheckiej Sadółki (pow. sztumski) z 1739 r.*, „Zapiski Historyczne” 1963, z. 1, s. 73–81; *Ustawa wiejska dla Żuław Gdańskich z 6 II 1598 r.*, wyd. P. Szafran, „Rocznik Gdański” 1972, z. 2, s. 193–205; P. Letkemann, *Willküren der Dörfer in der Kulmer Stadtniederung*, „Beiträge zur Geschichte Westpreussens” 1983, nr 8, s. 56–68 (wilkierz wsi Rozgarty).

³⁴ Zob. m.in. M. Targowski, *Wilkierz Wielkiej Nieszawki z 1771 roku*, „Rocznik Toruński” 2012, t. 39, s. 157; idem, *Wilkierz olęderskiej wsi Brankówka z 1752/1753 r.*, „Rocznik Grudziądzki” 2013, t. 21, s. 237–238; *Wilkierz wsi Kosowo i Chrystkowo z pierwszej połowy XVIII wieku*, oprac. i przeł. M. Targowski, Gruczno 2013; idem, *Wilkierz wsi Konarzyn z 1662 roku. Zapomniane źródło do badań nad historią Olędrow z Dolnej Grupy*, „Rocznik Grudziądzki” 2021, t. 29, s. 207–219.

³⁵ Zob. m.in. *Wilkierz wiejski Pruszcza Gdańskiego z 1595 roku*, wyd. D. Kaczor, w: *Hortus imaginum. Studia historyczne dedykowane pamięci profesora Stanisława Mielczarskiego*, red. A. Paner, A. Kłoncewicz, K.M. Kowalski, Gdańsk 2005, s. 104–109; W. Długokęcki, D. Kaczor, *Wilkierz gdańskiej wsi Pruszcza z 1485 roku*, „Zapiski Historyczne” 2007, z. 2–3, s. 179–184; W. Nowosad, *Osadnictwo olęderskie w dobrach szlachty Prus Królewskich. Stan źródeł i możliwości badawcze*, „Archiwa – Kancelarie – Zbiory” 2005, t. 1, s. 87–115 (wilkierz wsi Lichtenfeld – obecnie Jasna).

³⁶ J. Rafacz, *Ustrój wsi samorządnej małopolskiej w XVIII w.*, Lublin 1922.

na Sądeczczyźnie w czasach nowożytnych pisał Stanisław Płaza³⁷. W przypadku ziemi lwowskiej wątki te podjął Stefan Sochaniewicz³⁸. Z kolei Ryszard Łaszewski ustrojem sądownictwa zajął się w pierwszej części swojej rozprawy, traktującej o wiejskim wymiarze sprawiedliwości w województwie chełmińskim³⁹. Jeśli chodzi o badania nad instytucjami wiejskiego prawa sądowego, zdecydowanie najmniej opracowań odnosiło się do postępowania przed sądami wiejskimi. Oprócz krótkiego fragmentu autorstwa Zbigniewa Zdrójkowskiego, zamieszczonego w syntezie dziejów prawa na ziemiach polskich pod redakcją Juliusza Bardacha⁴⁰, trzeba wskazać właśnie wspomnianą rozprawę Ryszarda Łaszewskiego, który drugą jej część poświęcił procesowi wiejskiemu w województwie chełmińskim. Znacznie więcej opracowań dotyczyło natomiast prawa karnego materialnego, co nie oznacza oczywiście, że ich liczba była szczególnie duża. Również w tym zakresie konieczne jest sięgnięcie do prac Ryszarda Łaszewskiego, spod którego pióra wyszły dwie obszerne rozprawy poświęcone przedmiotowej gałęzi prawa – jedna dotyczyła dóbr biskupstwa chełmińskiego⁴¹, druga natomiast stanowiła syntezę wiejskiego prawa karnego mate-

³⁷ Zob. S. Płaza, *Powstanie i rozwój chłopskich sądów wójtowskich w Sądeczczyźnie XVI–XVIII wieku*, „Zeszyty Naukowe UJ. Prace Prawnicze” 1966, nr 25, s. 23–72; idem, *Funkcjonowanie chłopskich sądów wójtowskich w Sądeczczyźnie XVI–XVIII wieku*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1966, z. 1, s. 119–180; idem, *W sprawie sołectw w województwie krakowskim*, „Studia Historyczne” 1967, nr 1–2, s. 55–85; idem, *Doraźny sąd kryminalny Kresu Muszyńskiego w XVI–XVIII wieku*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1989, z. 2, s. 199–212; idem, *Ustrój wsi i sądownictwo nad chłopami w kluczu muszyńskim XVI–XVIII wieku*, „Rocznik Sądecki” 2001, t. 29, s. 17–52.

³⁸ S. Sochaniewicz, *Wójtostwa i sołtystwa pod względem prawnym i ekonomicznym w ziemi lwowskiej*, Lwów 1921.

³⁹ R. Łaszewski, *Wymiar sprawiedliwości we wsiach województwa chełmińskiego w XVII i XVIII wieku. Organizacja sądownictwa i postępowanie sądowe*, Toruń 1974.

⁴⁰ Z. Zdrójkowski, *Postępowanie procesowe w sądach wiejskich*, w: *Historia państwa i prawa Polski*, t. 2: *Od połowy XV wieku do r. 1795*, red. J. Bardach, Warszawa 1971, s. 431–433.

⁴¹ Z. Zdrójkowski, *Prawo karne w dobrach biskupstwa chełmińskiego w pierwszej połowie XVIII wieku*, w: *Studia Culmensia Historico-Juridica, czyli Księga pamiątkowa 750-lecia prawa chełmińskiego*, t. 2, red. Z. Zdrójkowski, Toruń 1990, s. 365–411.

rialnego na ziemiach polskich w XVII i XVIII w.⁴² Problematyką z zakresu prawa karnego zajął się ponadto w niepublikowanej rozprawie doktorskiej oraz w kilku artykułach Michał Staszków⁴³. Warto w tym kontekście wspomnieć także o pracach Bohdana Baranowskiego⁴⁴ i kilku innych autorów⁴⁵. Jeśli chodzi o wiejskie prawo cywilne, największym zainteresowaniem badaczy cieszyło się prawo rzeczowe i spadkowe, co i tak nie spowodowało bynajmniej pojawienia się nadmiaru publikacji z tego zakresu. W przypadku prawa rzeczowego należy wymienić prace Filomeny Bort-

⁴² R. Łaszewski, *Wiejskie prawo karne w Polsce XVII i XVIII wieku*, Toruń 1988. R. Łaszewski był również autorem artykułów o charakterze przyczyn-karskim, poświęconych wiejskiemu prawu karnemu. Zob. idem, *Przestępstwa przeciwko interesom ekonomicznym dworu w wiejskim prawie karnym w Polsce XVII i XVIII wieku*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici – Prawo XXX – Nauki Humanistyczno-Społeczne” 1990, z. 218, s. 114–123; idem, *Przestępstwa przeciwko religii i dobremu obyczajom w prawie wiejskim Rzeczypospolitej szlacheckiej*, w: *Historia prawa, historia kultury. Liber memorialis Vitoldo Maisel dedicatus*, red. E. Borkowska-Bagińska, H. Olszewski, Poznań 1994, s. 185–191.

⁴³ Michał Staszków przygotował pod kierunkiem Seweryna Wysłoucha rozprawę doktorską pt. *Przestępstwa i kary w sądownictwie wiejskim Polski XV–XVIII w.*, którą obronił w 1959 r. Jej fragmenty opublikował w formie artykułów. Zob. m.in. M. Staszków, *Przestępstwa przeciwko Kościołowi i religii w księgach sądowych wiejskich*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Wrocławskiego. Prawo” 1958, nr 10, s. 161–184; idem, *Zabójstwo i zranienie w sądownictwie wiejskim Małopolski XV–XVIII wieku*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Wrocławskiego. Prawo” 1958, nr 15, s. 193–205; idem, *Kradzież w sądownictwie wiejskim Małopolski XV–XVIII wieku*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Wrocławskiego. Prawo” 1959, nr 22, s. 57–65; idem, *Sprawy o zabranie sławy w sądownictwie wiejskim Małopolski XV–XVIII wieku*, „Lud” 1960, t. 46, s. 155–164.

⁴⁴ Zob. B. Baranowski, *Sprawy obyczajowe w sądownictwie wiejskim w Polsce wieku XVII i XVIII*, Łódź 1955; idem, *Czy szlachta w XVII i XVIII w. mogła karać chłopów śmiercią?*, „Państwo i Prawo” 1948, z. 12, s. 37–45.

⁴⁵ Zob. m.in. J. Dicker, *Pokuta kościelna w prawie wiejskim polskim od XVI do XVIII wieku*, Lwów 1925; K. Dobrowolski, *Wróżda i pojednanie w sądownictwie polskim wsi beskidowych, XVI i XVII w.*, Lwów 1924; J. Matyszewski, *Głównoszczyzna chłopska i szlachecka*, „Kwartalnik Historyczny” 1964, nr 1, s. 17–26; J. Koredczuk, *Przestępstwa przeciwko czci w praktyce sądów wiejskich kresu klimkowskiego w XVII wieku i na początku XVIII wieku*, w: *Wieś i chłopcy: problemy ustrojowo-prawne: materiały V Konferencji historyków państwa i prawa, Świeradów Zdrój, 6–10 września 2001*, red. P. Jurek, Wrocław 2002, s. 82–92; W. Uruszczak, *Proces o czary w podkrakowskiej wsi Krowodrza*, „Studia Iuridica Toruniensia” 2012, t. 10, s. 233–241, <https://doi.org/10.12775/sit.2012.012>.

kiewicz⁴⁶, zauważając na marginesie, że była ona ponadto autorką opracowań z zakresu wiejskiego prawa zobowiązań, na temat którego dysponujemy zaledwie kilkoma artykułami⁴⁷. Po zagadnienia dotyczące wiejskich stosunków prawnorzeczowych sięgali również m.in. Ludwik Łysiak⁴⁸, Kazimierz Orzechowski⁴⁹ oraz inni badacze, będący w większości autorami pojedynczych tekstów⁵⁰. Próby całościowego spojrzenia na wiejskie prawo spadkowe podjął się z kolei Józef Rafacz⁵¹. Prawem tym zajmowali się też inni uczeni, których prace miały na ogół charakter przyczynkowski⁵². Już

⁴⁶ Zob. m.in. F. Bortkiewicz, *Alienacje nieruchomości w prawie wiejskim w Małopolsce (XVI–XVIII w.)*, Łódź 1970; idem, *Prawo bliższości w świetle małopolskich ksiąg sądowych wiejskich*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1972, z. 2, s. 67–106.

⁴⁷ Zob. m.in. idem, *Litkup w świetle ksiąg sądowych wiejskich (zastosowanie, wysokość, miejsce i czas realizacji)*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego. Nauki Humanistyczno-Społeczne” 1965, z. 42, s. 87–104; idem, *Akt litkupu i jego znaczenie przy pozbyciu nieruchomości chłopskich*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego. Nauki Humanistyczno-Społeczne” 1966, z. 44, s. 179–194; A. Łomnicki, *Symbol zielonej różgi w wiejskim prawie polskim*, w: *Pamiętnik trzydziestolecia pracy naukowej prof. dr. Przemysława Dąbkowskiego*, Lwów 1927, s. 149–158.

⁴⁸ L. Łysiak, *Własność sołtysia (wójtowska) w Małopolsce do końca XVI wieku*, Kraków 1964.

⁴⁹ Zob. m.in. K. Orzechowski, *Chłopskie posiadanie ziemi na Górnym Śląsku u schyłku epoki feudalizmu. Posiadanie lassyckie*, Opole 1959; idem, *Przekształcenia praw chłopów do ziemi na Górnym Śląsku w końcu XVIII i w pierwszej połowie XIX wieku*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1954, nr 1, s. 223–301; idem, *Problem chłopskiej własności podległej w epoce feudalnej*, „Kwartalnik Historyczny” 1959, nr 2, s. 473–492.

⁵⁰ Zob. I.T. Baranowski, *Ze studiów nad dziejami agrarnymi Polski. Stosunek chłopca do ziemi we wsi małopolskiej w ostatnich wiekach Rzeczypospolitej*, „Przegląd Historyczny” 1912, nr 1, s. 55–69; J. Gerlach, „Nawsie” – wspólna własność gromadzka wsi staropolskiej, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1952, t. 4, s. 260–273; A. Mączak, *O chłopskim prawie do ziemi w Prusach Królewskich w XVI–XVII w.*, „Zapiski Historyczne” 1963, z. 3, s. 407–431; S. Russocki, *Chłopskie „prawa zakupne”. Forma użytkowania gruntów czy własność podległa?*, „Kwartalnik Historyczny” 1980, nr 1, s. 175–183.

⁵¹ J. Rafacz, *Włościańskie prawo spadkowe w Polsce nowożytnej*, Warszawa 1929.

⁵² Zob. m.in. K. Dobrowolski, *Włościańskie rozporządzenie ostatniej woli na Podhalu w XVII i XVIII w.*, Kraków 1933; J. Dicker, *Testament w polskim prawie wiejskim. Szkic prawnobyczajowy*, w: *Pamiętnik trzydziestolecia pracy naukowej prof. dr. Przemysława Dąbkowskiego*, Lwów 1927, s. 27–38; S. Inglot, *Obrót ziemią i włościańskie zwyczaje spadkowe w Małopolsce od XVI–XVIII wieku w świetle wiejskich ksiąg sądowych*, „Sprawozdania Wrocław-

same daty przytaczanych prac pokazują, że przez ostatnich przeszło trzydzieści lat prawo wiejskie znajdowało się w zasadzie poza orbitą zainteresowań badaczy. W ostatnim czasie daje się jednak zauważyć pewne ożywienie w tej materii, i to właśnie w zakresie prawa spadkowego, czego dowodzi artykuł Kamila Sorki⁵³. Zainteresowanie przedmiotową problematyką możemy współcześnie dostrzec również wśród historyków bezprzymiotnikowych, o czym z kolei świadczy obszerna edycja testamentów chłopskich wydana przez Janusza Łosowskiego⁵⁴. Testamenty te oraz wszelkie źródła prawa wiejskiego, w tym zwłaszcza księgi sądowe, mogą bowiem stanowić wdzięczny materiał badawczy zarówno dla historyków prawa, jak i przedstawicieli innych dyscyplin⁵⁵.

3. Prace Ryszarda Łaszewskiego poświęcone wiejskiemu prawu karnemu

Początki kariery naukowej Ryszarda Łaszewskiego wiązały się z badaniami nad parlamentaryzmem doby stanisławowskiej.

skiego Towarzystwa Naukowego” 1956, R. 11A, s. 79–83; A. Walawender, *Zwyczaje i udziały spadkowe chłopów we wsi Kargowa, powiatu kościańskiego, w Wielkopolsce w pierwszej połowie XVII w.*, „Etnografia Polska” 1959, t. 2, s. 145–156; R. Łaszewski, *Wiejskie prawo spadkowe w województwie chełmińskim w okresie oligarchii magnackiej*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1976, z. 2, s. 37–57; K. Orzechowski, *O śląskich źródłach do poznania chłopskiego prawa spadkowego w późnym feudalizmie*, „Sobótka” 1964, nr 1–2, s. 78–87.

⁵³ K. Sorka, *Ius commune on the Periphery? A Study of Peasants’ Wills in Poland in the XV–XVII centuries?*, „Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Germanistische Abteilung” 2023, nr 1, s. 436–451, <https://doi.org/10.1515/zrgg-2023-0013>.

⁵⁴ *Testamenty chłopów polskich od drugiej połowy XVI do XVIII wieku*, oprac. i wyd. J. Łosowski, Lublin 2015.

⁵⁵ Zob. m.in. K. Fokt, *Profilaktyka i zwalczanie epidemii wśród ludzi i zwierząt w świetle koronnych ustaw wiejskich z XVI–XVIII wieku*, w: *Wież miniona. Ciało, zdrowie, bezpieczeństwo*, red. A. Przybyła-Dumin, K. Fokt, P. Nocuń, Chorzów 2023; J. Łosowski, *Dokumentacja w życiu chłopów w okresie staropolskim. Studium z dziejów kultury*, Lublin 2013; M. Rak, „*Niepile ręce*” i inne przykłady ludowego słownictwa prawniczego (na materiale chłopskich rozporządzeń ostatniej woli), w: *Historia języka, dialektologia i onomastyka w nowych kontekstach interpretacyjnych*, red. R. Przybylska, M. Rak, A. Kaśnicka-Janowicz, Kraków 2018, s. 231–242.

Zagadnieniu temu poświęcił on swoją dysertację doktorską, obronioną w 1970 r. na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, za którą otrzymał nagrodę indywidualną Ministra Oświaty i Szkolnictwa Wyższego III stopnia⁵⁶. Rozprawa ta trzy lata później została wydana drukiem⁵⁷. Po uzyskaniu stopnia doktora Ryszard Łaszewski podjął badania nad prawem wiejskim w dawnej Polsce, co wiązało się z przygotowaniem dysertacji habilitacyjnej. Jak była już mowa, w badaniach nad tym zagadnieniem przodował wówczas Uniwersytet Jagielloński, gdzie w 1973 r. Ryszard Łaszewski odbył pod opieką Stanisława Grodziskiego kilkumiesięczny staż, który pomógł mu wejść w bliższy kontakt z krakowskim środowiskiem naukowym i zapoznać się z prowadzonymi tam pracami edytorskimi. Wspólnie ze Stanisławem Grodziskim przygotował wówczas do druku księgę sądową włodarstwa sądeckiego dóbr biskupów krakowskich, której – pomimo podejmowanych prób – z przyczyn finansowych niestety nie udało się wydać. Pobyt w Krakowie zaowocował jednak przede wszystkim zdobyciem przez Ryszarda Łaszewskiego nowych doświadczeń, które następnie wykorzystał, prowadząc prace nad monografią *Wymiar sprawiedliwości we wsiach województwa chełmińskiego w XVII i XVIII wieku. Organizacja sądownictwa i postępowanie sądowe*. Stała się ona podstawą nadania mu 16 grudnia 1974 r. przez Radę Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu

⁵⁶ Praca ta spotkała się z pozytywnym przyjęciem w środowisku naukowym. W recenzji sporządzonej w przewodzie doktorskim Ryszarda Łaszewskiego prof. Henryk Olszewski, znawca dziejów polskiego sejmu, określił ją jako „niesłychanie ambitną próbę syntezy parlamentaryzmu epoki stanisławowskiej”. Cyt. za: Z. Zdrójkowski, *Opinia w sprawie przeprowadzenia przewodu habilitacyjnego dra Ryszarda Łaszewskiego adiunkta UMK i przyznania mu stopnia doktora habilitowanego*, Archiwum UJ, sygn. WPIV 154 [dr Ryszard Łaszewski – przewod habilitacyjny], brak paginacji. Również po ukazaniu się rozprawy drukiem Marian Drozdowski pisał w recenzji, że „należy autorowi pogratulować efektów, bardzo ambitnego przedsięwzięcia, jakim jest bez wątpienia monografia o organizacji i działalności sejmu w czasach Stanisława Augusta” (M. Drozdowski, *R. Łaszewski, Sejm polski w latach 1764–1793. Studium historyczno-prawne*, *Prace Towarzystwa Naukowego w Toruniu, Studia Iuridica*, t. XII, z. 3, PWN, Warszawa-Poznań 1973, s. 180 + 4 nlb. [recenzja], „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1975, z. 1, s. 171–174).

⁵⁷ R. Łaszewski, *Sejm polski w latach 1764–1793. Studium historyczno-prawne*, Warszawa-Poznań 1973.

Jagiellońskiego stopnia naukowego doktora habilitowanego. O ile jednak ośrodek krakowski koncentrował się na prawie wiejskim w Małopolsce, z której obszaru zachowało się najwięcej ksiąg sądowych, o tyle Ryszard Łaszewski wybrał bliższe mu tereny województwa chełmińskiego. W swoich badaniach oparł się na źródłach w postaci niewykorzystywanych dotychczas ksiąg sądu zamkowego w Starogrodzie, przechowywanych obecnie w Archiwum Państwowym w Toruniu, na wilkierzach wiejskich oraz pomocniczo na zespole *Acta Curiae* z Archiwum Diecezjalnego w Pelplinie, zawierającym wśród różnorodnej dokumentacji wydanej w większości przez kancelarię biskupią także – choć w niewielkiej ilości – akta spraw sądowych. Szczególnie cennym materiałem były dla niego akta starogrodzkie, obejmujące sprawy toczące się przed sądem zamkowym oraz przed sądem komisarza dóbr biskupich. Właściwości pierwszego podlegały klucze: starogrodzki, papowski i wąbrzeski biskupstwa chełmińskiego, drugiego zaś ogół wsi należących do tego biskupstwa⁵⁸. Przedmiotem badań Ryszard Łaszewski uczynił organizację sądownictwa oraz postępowanie sądowe. W przypadku organizacji sądownictwa dotychczasowe prace dotyczyły przede wszystkim Małopolski, stanowiąc dla autora istotny punkt odniesienia, umożliwiające dokonywanie analiz porównawczych. Jeśli chodzi natomiast o postępowanie sądowe, w ogóle brakowało szerszych opracowań. Wszystko to dowodziło więc zasadności podjęcia przedmiotowej problematyki. Przeprowadzone badania pozwoliły autorowi zweryfikować m.in. rozpowszechniony w literaturze pogląd, w myśl którego w analizowanym przez niego okresie samorząd wiejski był charakterystyczny dla wsi małopolskich oraz ulokowanych na prawie olenderskim wsi leżących na obszarze Wielkopolski i Prus Królewskich⁵⁹. Jak bowiem wykazał, samorząd ten istniał również w szeregu innych wsi województwa chełmińskiego. Składał się on z zebrania oraz urzędu wiejskiego, pełniącego m.in. funkcję sądu

⁵⁸ Idem, *Wymiar sprawiedliwości*, s. 5–8.

⁵⁹ Z. Kaczmarczyk, *Organizacja i prawa stanów*, w: *Historia państwa i prawa Polski*, t. 2: *Od połowy XV wieku do r. 1795*, red. J. Bardach, Warszawa 1971, s. 196–198. Por. R. Łaszewski, *Wymiar sprawiedliwości*, s. 91.

pierwszej instancji, który tworzyli sołtys i radcy, zwani też przysiężnymi, sądnymi bądź ławnikami. Na badanym terenie nie występowali natomiast – charakterystyczni dla sądów w Małopolsce – wójt sądowy i ława przysięgłych⁶⁰. Ponadto – jak dowodził – na przeważającej części badanego obszaru, odmiennie niż w przypadku innych ziem, utrzymano dziedziczne sołectwa. Rzadko też dochodziło do częstego w Małopolsce oddzielenia urzędu od majątku sołeckiego⁶¹. Jeśli chodzi o postępowanie sądowe, niewątpliwą zaletą badań toruńskiego uczonego był fakt, że stanowiły one próbę całościowego spojrzenia na proces wiejski, a nie tylko na jego wybrane instytucje. Wprawdzie niewielki stan wiedzy na temat tego procesu utrudniał wykazywanie jego ewentualnych osobliwości, jeśli chodzi o województwo chełmińskie, niemniej jednak autorowi udało się dostrzec kilka różnic w stosunku do innych obszarów kraju. Dowodził, że odmiennością taką było choćby to, że niestawiennictwo na pierwszym i drugim terminie wyznaczonym przez sąd nie powodowało upadku pozwu⁶². Zwrócił również uwagę na znacznie szerszy niż w Małopolsce zakres spraw ściganych z urzędu, za co odpowiedzialni byli specjalnie powołani urzędnicy dominialni, okreśłani mianem instygatorów⁶³. Zauważył ponadto, że w przeciwieństwie do Małopolski w województwie chełmińskim nie występowali rugownicy i sądy rugowe⁶⁴. Warto podkreślić, że autor badał postępowanie sądowe w poszczególnych jego stadiach przez pryzmat akt sądu zamkowego, który był sądem drugiej instancji dla spraw rozpatrywanych wcześniej przez urząd wiejski, sądem zaś pierwszej instancji w sprawach powierzonych mu przez właściciela dóbr. Jak wskazywał Piotr Jurek w recenzji książki ogłoszonej w „Czasopiśmie Prawno-Historycznym”, materiał źródłowy, na którym oparł się autor, jako będący wytworem

⁶⁰ R. Łaszewski, *Wymiar sprawiedliwości*, s. 15. Por. J. Rafacz, *Ustrój wsi samorządnej*, s. 63, 216; A. Vetulani, *W sprawie prawa chłopskiego*, s. 626.

⁶¹ R. Łaszewski, *Wymiar sprawiedliwości*, s. 16. Por. A. Vetulani, *W sprawie prawa chłopskiego*, s. 626; S. Płaza, *W sprawie sołectw*, s. 85.

⁶² R. Łaszewski, *Wymiar sprawiedliwości*, s. 59–60. Por. J. Rafacz, *Ustrój wsi samorządnej*, s. 363.

⁶³ R. Łaszewski, *Wymiar sprawiedliwości*, s. 45. Por. J. Rafacz, *Ustrój wsi samorządnej*, s. 352.

⁶⁴ R. Łaszewski, *Wymiar sprawiedliwości*, s. 93.

sądu wyższego rzędu, wykazywał odmienność w stosunku do ksiąg małopolskich, stwarzając dla autora „dodatkowe możliwości badawcze”⁶⁵. Ryszard Łaszewski polemizował w swojej monografii m.in. z twierdzeniem Zbigniewa Zdrójkowskiego, że w sądownictwie wiejskim Prus Królewskich stosowane było prawo chełmińskie, które w 1476 r. Kazimierz Jagiellończyk uczynił dla nich prawem ogólnostanowym⁶⁶. Twierdzenie to było jego zdaniem prawdziwe w odniesieniu do prawa spadkowego (tej gałęzi prawa wiejskiego w województwie chełmińskim Ryszard Łaszewski poświęcił zresztą osobny artykuł), poza tym zaś prawo chełmińskie nie odgrywało większej roli w sądownictwie wiejskim interesującego go obszaru. Wniosek ten autor odnosił również do wiejskiego postępowania sądowego, które jego zdaniem miało charakter odrębny względem procesu miejskiego i ziemskiego, pozostając przede wszystkim pod wpływem ustaw dominialnych, lokalnych zwyczajów oraz orzecznictwa sądów wiejskich⁶⁷. Profesor Stanisław Grodziski w recenzji sporządzonej w postępowaniu habilitacyjnym pisał o rozprawie Ryszarda Łaszewskiego: „Stanowi ona studium w pełni samodzielne, prawidłowo udokumentowane i wartościowe. Temat dotyczy zagadnienia istotnego, mało dotychczas w nauce historii państwa i prawa polskiego wyświetlonego, a wnioski Autora wpłyną na skorygowanie wielu dotychczas powtarzanych poglądów. Z tych względów stwierdzić można, iż dysertacja dra Ryszarda Łaszewskiego ma walor twórczy i świadczy o dojrzałości naukowej Autora [...]”⁶⁸. Podobna ogólna ocena pracy wyłania się z dwóch pozostałych recenzji w postępowaniu habilitacyjnym, przygotowanych przez profesora Zbigniewa Zdrójkowskiego z Uni-

⁶⁵ P. Jurek, *R. Łaszewski, Wymiar sprawiedliwości we wsiach województwa chełmińskiego w XVII i XVIII wieku. Organizacja sądownictwa i postępowanie sądowe, Toruń 1974* [recenzja], „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1976, z. 1, s. 194–196.

⁶⁶ Z. Zdrójkowski, *Prawo chełmińskie. Powstanie, rozwój i jego rola dziejowa*, w: *Dzieje Chełmna i jego regionu*, Toruń 1968, s. 505.

⁶⁷ R. Łaszewski, *Wymiar sprawiedliwości*, s. 92.

⁶⁸ S. Grodziski, *Opinia dorobku naukowego dra Ryszarda Łaszewskiego ze szczególnym uwzględnieniem pracy pt. Wymiar sprawiedliwości we wsiach województwa chełmińskiego w XVII i XVIII wieku*, Archiwum UJ, sygn. WPIV 154 [dr Ryszard Łaszewski – przewód habilitacyjny], brak paginacji.

wersytetu Mikołaja Kopernika i Lesława Pauliego z Uniwersytetu Jagiellońskiego. Więcej krytycznych uwag zawierała natomiast recenzja Stefana Cackowskiego, historyka z Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, opublikowana w „Zapiskach Historycznych”. Zasadnicza kwestia, jaka została w niej podniesiona, dotyczyła niewykorzystania przez autora pełnej bazy źródłowej, potrzebnej do zobrazowania analizowanych przez niego zagadnień na obszarze województwa chełmińskiego⁶⁹. Zdaniem Stefana Cackowskiego oparcie się na księgach starogrodzkich, biorąc pod uwagę, że odnosiły się one głównie do lepiej rozwiniętej pod względem gospodarczym i prawnym części dóbr biskupa chełmińskiego, powodowało, iż praca Ryszarda Łaszewskiego stanowiła raczej o ustroju sądownictwa i postępowaniu sądowym w zachodniej części tychże dóbr aniżeli w całym województwie. Sięgnięcie do dodatkowych źródeł – jak twierdził – mogłoby pomóc w wykazaniu ewentualnych różnic w strukturze i sposobie sprawowania wymiaru sprawiedliwości, choćby w zależności od tego, z jakim rodzajem dóbr mieliśmy do czynienia⁷⁰. Nawet jeśli okazałoby się, że monografia Ryszarda Łaszewskiego nie daje nam pełnego obrazu funkcjonowania wymiaru sprawiedliwości w województwie chełmińskim, nie powinno to wpłynąć na ogólną ocenę jej znaczenia dla badań nad prawem wiejskim w dawnej Polsce. Ze względu na to, że jest to dotychczas jedyna tego typu praca na temat procesu wiejskiego na ziemiach polskich, będzie niewątpliwie stanowiła istotny punkt odniesienia przy kolejnych podobnych analizach, dotyczących obszaru województwa chełmińskiego, Prus Królewskich czy szerzej – całej Rzeczypospolitej.

Oprócz przedmiotowej monografii i kilku artykułów o charakterze przyczynkarskim Ryszard Łaszewski był również autorem

⁶⁹ Zdaniem S. Cackowskiego należało sięgnąć zwłaszcza do akt miasta Chełmna i Torunia przechowywanych w Archiwum Państwowym w Toruniu. Chodziło m.in. o wilkierze wsi, stanowiących przedmiot własności miejskiej, a także o inne źródła mogące dostarczyć dodatkowych informacji na temat wymiaru sprawiedliwości w województwie chełmińskim. Zob. S. Cackowski, *Uwagi o sądownictwie wiejskim w województwie chełmińskim w XVII–XVIII w.*, „Zapiski Historyczne” 1980, z. 2, s. 89–92.

⁷⁰ Ibidem, s. 98–99.

dwóch innych obszernych opracowań poświęconych prawu wiejskiemu. Oba miały charakter kompleksowy i obejmowały całość kształt problematyki z zakresu prawa karnego materialnego. Struktura obu opracowań była zbliżona. Różniły się one natomiast zasięgiem chronologicznym i terytorialnym, a w konsekwencji również objętością. Pierwsze z opracowań, *Prawo karne w dobrach biskupstwa chełmińskiego w pierwszej połowie XVIII wieku*, było obszernym, liczącym blisko 70 stron rozdziałem pracy zbiorowej, zatytułowanej *Studia Culmensia Historico-Juridica, czyli Księga pamiątkowa 750-lecia prawa chełmińskiego*. Drugie natomiast, *Wiejskie prawo karne w Polsce XVII i XVIII wieku*, miało charakter osobnej monografii i stanowiło główne osiągnięcie w postępowaniu profesorskim Ryszarda Łaszewskiego (profesorem nadzwyczajnym został on w 1989 r., zwyczajnym zaś dwa lata później). Monografia ta opierała się na zdecydowanie szerszej podstawie źródłowej niż monografia habilitacyjna, co oczywiście było spowodowane znacznie szerszym zakresem badań. Na podstawę tę złożyły się przede wszystkim księgi sądowe wiejskie i wilkierze. Dotyczyły one różnych terenów. O ile jednak większość przebadanych ksiąg sądowych pochodziła z obszaru Małopolski, o tyle najwięcej wilkierzy – z Prus Królewskich, co w szczególności spowodowane było stopniem zachowania danego rodzaju źródeł. Analiza materiału źródłowego doprowadziła autora do wniosku, że wprawdzie trudno mówić w odniesieniu do ziem polskich o jednolitym systemie wiejskiego prawa karnego, regulowanego przecież przez szereg różnych podmiotów, to jednak wykazywało ono znaczny stopień unifikacji⁷¹. Zarówno bowiem ustawy wiejskie, jak i praktyka sądowa na różnych obszarach kraju nie odbiegały znacząco od siebie. Przeprowadzone przez Ryszarda Łaszewskiego badania dowodzą prawdziwości tezy Adama Vetulaniego o istnieniu w dawnej Rzeczypospolitej prawa wiejskiego, które było odrębne zarówno w stosunku do prawa ziemskiego, jak i miejskiego, choć oczywiście pozostawało pod wpływem jednego i drugiego. O odrębności wiejskiego prawa karnego względem prawa miejskiego mogła choćby świadczyć sto-

⁷¹ R. Łaszewski, *Wiejskie prawo karne*, s. 148.

sowana przez sądy wiejskie polityka karania. Z przeprowadzonych przez autora badań wynika, że system represji karnej w przypadku wiejskiego wymiaru sprawiedliwości był stosunkowo łagodny. Jeśli chodzi o orzekanie w sprawach o przestępstwa kryminalne, praktyka szła w tym kierunku, że albo orzeczoną surową karę łagodził następnie sam sąd lub zwierzchnik dominialny, albo dane przestępstwo sąd przekwalifikowywał na występki i w konsekwencji już na etapie wyrokowania orzekał karę łagodniejszą⁷². Sprawy o popełnienie najpoważniejszych przestępstw niejednokrotnie były przekazywane sądom miejskim, wymierzającym kary surowe z karą śmierci włącznie. Zdarzało się jednak, że niektóre tego typu sprawy, jak te o zabójstwo, rozstrzygane były na miejscu przez sąd wiejski, co zdaniem Ryszarda Łaszewskiego miało uchronić podsądnego przed surowym ostrzem prawa miejskiego. Autor polemizował jednocześnie z twierdzeniem Michała Staszkowa, jakoby sądy wiejskie w Małopolsce od XVII w. przestały traktować zabójstwo jako przestępstwo prywatne⁷³, wykazując, że tak naprawdę jeszcze w XVIII w. do jego ścigania w wielu wypadkach wymagano wniosku rodziny zamordowanego, a sprawy te niejednokrotnie kończyły się zawarciem ugody, której główny przedmiot stanowiła wysokość główszczyzny⁷⁴. Toruński badacz dowodził również, że sądy wiejskie dążyły do tego, by jak najlepiej dostosować rodzaj i wymiar kary do stopnia winy sprawcy, biorąc pod uwagę różnorakie okoliczności łagodzące i obciążające, a także uwzględniając jego sytuację zdrowotną i finansową⁷⁵. Adam Lityński – znawca dziejów prawa karnego na ziemiach polskich – w recenzji monografii Ryszarda Łaszewskiego, zamieszczonej na łamach „Kwartalnika Historycznego”, pisał: „Otrzymaliśmy wreszcie kompleksowe opracowanie tematu wyjątkowo zaniedbanego, a oczywiście ważnego dla naszej wiedzy o dawnym państwie, prawie i stosunkach społecznych. Autor wykonał pracę pionierską w warunkach znikomości opracowań analitycznych i regionalnych, wykazując odwagę

⁷² Ibidem, s. 26–32.

⁷³ M. Staszków, *Zabójstwo i zranienie*, s. 196–203.

⁷⁴ R. Łaszewski, *Wiejskie prawo karne*, s. 70–72.

⁷⁵ Ibidem, s. 32–34.

w podjęciu tematu, za co należy Mu się uznanie, i to niezależnie od uzupełnień i korekt, jakie wprowadzą Jego następcy. Praca poważnie posuwa naprzód naszą wiedzę, zwłaszcza na temat dawnego prawa, i będzie niewątpliwie stanowiła podstawową lekturę wszystkich historyków i historyków prawa”⁷⁶.

4. Uwagi końcowe

Stan badań nad prawem wiejskim w dawnej Polsce pozostawia wiele do życzenia. Tradycja prac edytorskich nad wiejskimi księgami sądowymi, zapoczątkowana na Uniwersytecie Jagiellońskim pod koniec XIX w. przez Bolesława Ulanowskiego, a kontynuowana po II wojnie światowej przez Adama Vetulaniego i jego współpracowników, została przerwana w latach siedemdziesiątych XX w. Powrócono do niej w ostatnich latach w związku z utworzeniem w ramach Pracowni Wydawnictw Źródłowych na Wydziale Prawa i Administracji UJ zespołu przygotowującego edycje źródłowe, publikowane następnie w bazie internetowej „Iura. Źródła prawa dawnego”, powstałej z inicjatywy kierownika pracowni prof. Macieja Mikuły. W zespole tym księgami sądowymi wiejskimi zajął się prof. Krzysztof Fokt i dr Kamil Sorka. Jego funkcjonowanie pozwala żywić nadzieję, że prace nad edycjami źródeł prawa wiejskiego będą kontynuowane. Istotne jest również, aby obok ksiąg sądowych elektroniczne wydawnictwa objęły wilkierze wiejskie. Zarówno bowiem same prace nad nimi, jak i będące ich efektem edycje ciągle pozostają w rozproszeniu. Na uwagę zasługuje ponadto zainteresowanie źródłami do badań nad prawem wiejskim w środowisku historyków, czego dowodem jest choćby wydanie w 2024 r. książki sądowej Ołpin, przygotowanej przez badaczy z kilku ośrodków, czy określona przez Krzysztofa Fokta mianem „pomnikowej”⁷⁷ edycja nowożytnych testamentów chłopskich,

⁷⁶ A. Lityński, *Dwie prace o wiejskim prawie karnym dawnej Rzeczypospolitej*, „Kwartalnik Historyczny” 1990, nr 1–2, s. 147.

⁷⁷ K. Fokt, *Pomnikowa edycja nowożytnych chłopskich rozrządzeń ostatniej woli* (Testamenty chłopów polskich od drugiej połowy XVI do XVIII wieku,

opracowana przez Janusza Łosowskiego. Byłoby jednak pożądanе, aby w ślad za pracami edytorskimi poszły szersze badania nad instytucjami prawa wiejskiego. Przez bowiem przeszło trzydzieści ostatnich lat można mówić w tej dziedzinie o głębokiej stagnacji. Z większości dotychczasowych publikacji, mających na ogół charakter przyczynkowski, wyłania się dość fragmentaryczny obraz wiejskiego prawa sądowego na ziemiach polskich. Wydaje się, że najbardziej zaniedbaną przez badaczy dziedziną prawa wiejskiego, w odniesieniu do której dysponujemy bogatym materiałem źródłowym, pozostaje prawo zobowiązań. W księgach sądowych możemy spotkać się z licznymi zapiskami odnoszącymi się do kontraktów zawieranych przez chłopów. Na ogół wiązały się one z obrotem nieruchomości, stąd częścią z nich zajmowali się badacze wiejskiego prawa rzeczowego. W księgach wiejskich odnajdujemy jednak również świadectwa zawierania innych umów⁷⁸. W tym kontekście nasuwa się szereg pytań dotyczących charakteru prawnego kontraktów, z jakimi mieliśmy do czynienia w stosunkach wiejskich. Interesujące byłoby poczynienie bliższych ustaleń dotyczących ich treści, przedmiotu, formy zawarcia czy sposobów utwierdzenia i umacniania. Przy dalszych pracach nad poszczególnymi dziedzinami prawa wiejskiego nie można stracić z horyzontu fundamentalnego dla nich pytania o jego miejsce w systemie prawnym dawnej Polski. Udzielenie odpowiedzi na nie wymaga ciągłego konfrontowania wyników prowadzonych analiz z wiedzą, jaką dysponujemy na temat innych porządków prawnych, funkcjonujących w przedrozbiorowej Rzeczypospolitej, a więc prawa ziemskiego, miejskiego oraz kanonicznego. Konieczna w tym kontekście jest również refleksja nad tym, w jakim stopniu ewentualny wpływ

oprac. i wyd. Janusz Łosowski, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2015, 519 s.), „Krakowskie Studia z Historii Państwa Prawa” 2016, z. 1, s. 123–126.

⁷⁸ Adam Vetulani we wstępie do edycji *Księgi sądowej Uszwi dla wsi Zawada* pisał: „Zapiski wskazują na żywy obrót gotówkowy wśród zawadczian, na szerokie korzystanie z pożyczek, na obracanie pieniędzmi depozytowymi sierot, przechowywanymi w zasadzie w skrzynce gromadzkiej, w operacjach kredytowych” (A. Vetulani, *Wstęp*, w: *Księga sądowa Uszwi dla wsi Zawady*, s. 49). Szereg zapisek istotnych dla badań nad stosunkami obligacyjnymi na polskiej wsi odnajdujemy także w innych przywoływanych wyżej edycjach ksiąg sądowych, np. klucza łąckiego, klucza jazowskiego czy wsi Czermino.

poszczególnych z nich na prawo stosowane w określonych wsiach lub kompleksach dóbr zależał od tego, kto był ich właścicielem.

Na tle dotychczasowych publikacji istotnie wyróżniają się monografie Ryszarda Łaszewskiego. Jako pierwszy uczony podjął się on szczegółowych badań nad całokształtem postępowania przed sądami wiejskimi, czyniąc to w odniesieniu do obszaru, którego praktyka sądowa pozostawała dotychczas poza sferą zainteresowań badaczy. Jeśli natomiast pewne zagadnienia z zakresu ustroju sądownictwa, prawa karnego czy spadkowego (również bowiem tymi dziedzinami się zajmował) były podejmowane przez innych uczonych, to już na pewno ich badania nie obejmowały województwa chełmińskiego, stanowiąc dla Ryszarda Łaszewskiego co najwyżej punkt odniesienia przy analizach porównawczych. Pionierski charakter miały jednak nie tylko jego ściśle analityczne prace dotyczące prawa wiejskiego w województwie chełmińskim, lecz także jego syntetyczna rozprawa poświęcona wiejskiemu prawu karnemu w Polsce doby nowożytnej. Do tej pory nie zostały wydane analogiczne opracowania (nie licząc kilkakrotnie krótszej i opartej na zdecydowanie węższym materiale źródłowym pracy J. Rafały, poświęconej prawu spadkowemu), odnoszące się do innych dziedzin prawa stosowanego w sądownictwie wiejskim. Było to spowodowane niewątpliwie przytoczonym na wstępie poglądem, wyrażanym przez Bolesława Ulanowskiego, a później przez Adama Vetulaniego i Ludwika Łysiaka, zgodnie z którym badania nad prawem wiejskim należało rozpocząć od przeanalizowania stosunków prawnych w poszczególnych wsiach, a dopiero później dążyć do uogólnień. W związku z powyższym przez lata uważano, że nie czas jeszcze na tworzenie syntez. Podejście to przełamał właśnie Ryszard Łaszewski, który pisał: „Nie negując potrzeby badań regionalnych, chcę jednak zwrócić uwagę na konieczność podjęcia prób opracowań syntetycznych poszczególnych gałęzi prawa wiejskiego. Obawiam się bowiem, że przy dotychczasowym tempie badań nad prawem wiejskim opracowane przed trzydziestoma laty przez Zbigniewa Zdrójkowskiego zarysy podręcznikowe pozostaną nadal

jedynymi przez następnych lat kilkadziesiąt”⁷⁹. Choć wstrzeźliwość wobec tworzenia syntez była metodologicznie w pełni uzasadniona, to jednak patrząc z dzisiejszej perspektywy nie można odmówić słuszności bardziej pragmatycznemu podejściu profesora Łaszewskiego. Gdyby bowiem nie jego praca, do dzisiaj nie doczekalibyśmy się monografii wiejskiego prawa karnego, a nasza wiedza o nim byłaby bardzo szczątkowa. Zasygnalizowany problem pozostaje aktualny również współcześnie. Z argumentem, że nie czas jeszcze dzisiaj na uogólnienia, możemy spotkać się obecnie w kontekście toczonych w ramach Polskiego Towarzystwa Historii Prawa dyskusji nad kształtem przyszłej nowej syntezy dziejów prawa na ziemiach polskich. Wbrew podnoszonym wątpliwościom wydaje się jednak, że nawet przy niepełnym stanie wiedzy warto podejmować próby tworzenia syntez, z jednoczesnym założeniem, że pewne ustalenia mogą zostać w przyszłości skorygowane⁸⁰. Z takiego właśnie założenia wyszedł niegdyś Ryszard Łaszewski. Choć od wydania przez niego monografii poświęconej wymiarowi sprawiedliwości we wsiach województwa chełmińskiego minęło 50 lat, a od wydania syntezy wiejskiego prawa karnego lat 36, prace te nie straciły na aktualności i są cytowane po dziś dzień.

STRESZCZENIE

Znaczenie prac Profesora Ryszarda Łaszewskiego dla badań
nad wiejskim prawem sądowym na ziemiach polskich
w dobie nowożytniej

Dotychczasowe badania nad wiejskim prawem sądowym w dawnej Polsce wiązały się przede wszystkim z działalnością edytorską, obejmującą

⁷⁹ R. Łaszewski, *Wiejskie prawo karne*, s. 6.

⁸⁰ Obecnie próby stworzenia syntezy „Nowoczesna historia chłopów polskich” podjął się zespół złożony z historyków z różnych ośrodków naukowych w Polsce w ramach projektu finansowanego przez Narodowy Program Rozwoju Humanistyki. Zespołem kieruje prof. Cezary Kukło z Uniwersytetu w Białymstoku. W jego składzie znaleźli się również historycy prawa – prof. Krzysztof Fokt z Uniwersytetu Jagiellońskiego oraz prof. Piotr Pomianowski z Uniwersytetu Warszawskiego.

wydawanie ksiąg sądowych i wilkierzy, jak również z przygotowywaniem opracowań naukowych, poświęconych w większości poszczególnym instytucjom tego prawa. Największe zasługi na polu edycji źródłowych ksiąg sądowych wiejskich położyli badacze z Uniwersytetu Jagiellońskiego. Jeśli chodzi o koniec XIX w. i pierwsze dekady XX w., należy wspomnieć zwłaszcza o pracach Bolesława Ulanowskiego. Po II wojnie światowej działalność edytorska natomiast ogniskowała się wokół zespołu kierowanego przez Adama Vetulaniego. Jednym z jego członków był Stanisław Grodziski, pod którego kierunkiem Ryszard Łaszewski w 1973 r. odbył na Uniwersytecie Jagiellońskim kilkumiesięczny staż. Zaowocował on niewątpliwie wejściem w bliższy kontakt z krakowskim środowiskiem naukowym i zdobyciem doświadczeń, przydatnych w jego własnych badaniach nad prawem wiejskim w dawnej Polsce. Ryszard Łaszewski jako jedyny dotychczas uczony podjął się całościowego opracowania problematyki wiejskiego procesu sądowego (w tym przypadku swoje badania ograniczył do dawnego województwa chełmińskiego) oraz syntetycznego spojrzenia na ogół zagadnień z zakresu wiejskiego prawa karnego materialnego. Prawu wiejskiemu poświęcił on m.in. dwie monografie, które pomimo upływu lat nie straciły na aktualności i cytowane są po dziś dzień. Artykuł zawiera przegląd badań nad wiejskim prawem sądowym na ziemiach polskich w dobie nowożytnej oraz ukazuje na ich tle znaczenie prac Ryszarda Łaszewskiego.

Słowa kluczowe: Ryszard Łaszewski; wiejskie prawo sądowe; I Rzeczpospolita

SUMMARY

The significance of Professor Ryszard Łaszewski's work
for research on rural court law in Polish territories
in the early modern era

So far, research on rural court law in Old Poland has been associated primarily with editorial activities, including the publication of court books and *wilkierze* (collections of rural regulations), as well as with the preparation of research studies, mostly devoted to individual institutions of this type of law. The greatest contributions to the field of source editing of rural court books were made by researchers from the Jagiellonian University. As far as the end of the 19th century and the first decades of the 20th century are concerned, special mention should be made of the works of Bolesław Ulanowski. After World War II, editorial activity was mainly conducted by the team led by Adam Vetulani. One of its members was Stanisław Grodziski. Under his supervision, Ryszard Łaszewski completed a several-month internship at the Jagiellonian University

in 1973. As a result, Ryszard Łaszewski undoubtedly came into closer contact with the Kraków academic community and gained experience, which proved useful in his own research on rural law in Old Poland. Ryszard Łaszewski is the only scholar as yet to have undertaken a comprehensive study of the subject of rural court proceedings (in this case, he limited his research to the former Chełmno Voivodeship) and a synthesis of all the issues related to the field of rural substantive criminal law. Among other scholarly texts, he wrote two monographs on rural law, which have not lost their relevance despite the passage of time and are quoted to this day. The article presents an overview of research on rural court law in Poland in the early modern era and shows the importance of Ryszard Łaszewski's works in this context.

Keywords: Ryszard Łaszewski; rural court law; the First Polish Republic

BIBLIOGRAFIA

- Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego, sygn. WPIV 154 [dr Ryszard Łaszewski – przewód habilitacyjny].
- Akta w sprawach chłopskich Hrabstwa Tarnowskiego z połowy XVIII wieku*, wyd. S. Grodziski, Wrocław 1970.
- Baranowski B., *Czy szlachta w XVII i XVIII w. mogła karać chłopów śmiercią?*, „Państwo i Prawo” 1948, z. 12.
- Baranowski B., *Sprawy obyczajowe w sądownictwie wiejskim w Polsce wieku XVII i XVIII*, Łódź 1955.
- Baranowski I.T., *Ze studiów nad dziejami agrarnymi Polski. Stosunek chłopu do ziemi we wsi małopolskiej w ostatnich wiekach Rzeczypospolitej*, „Przegląd Historyczny” 1912, nr 1.
- Bartoszewicz A., *Księgi sądowe Nowej Wsi (Łobzowskiej) z drugiej połowy XV wieku*, „Studia Źródłoznawcze” 2001, t. 39.
- Biliński P., *Adam Vetulani (1901–1976). Historyk prawa polskiego i kanonicznego*, Kraków 2023.
- Bobrzyński M., *Zapiski sądowe i ich wydawnictwo*, w: *Pamiętnik Pierwszego Zjazdu Historycznego imienia Jana Długosza odbytego w Krakowie w czterechsetną rocznicę jego śmierci*, wyd. M. Bobrzyński, M. Sokołowski, „Scriptores Rerum Polonicarum” 1881, t. 6.
- Bortkiewicz F., *Akt litkupu i jego znaczenie przy pozbyciu nieruchomości chłopskich*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego. Nauki Humanistyczno-Społeczne” 1966, z. 44.

- Bortkiewicz F., *Alienacje nieruchomości w prawie wiejskim w Małopolsce (XVI–XVIII w.)*, Łódź 1970.
- Bortkiewicz F., *Litkup w świetle ksiąg sądowych wiejskich (zastosowanie, wysokość, miejsce i czas realizacji)*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego. Nauki Humanistyczno-Społeczne” 1965, z. 42.
- Bortkiewicz F., *Prawo bliższości w świetle małopolskich ksiąg sądowych wiejskich*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1972, z. 2.
- Cackowski S., *Uwagi o sądownictwie wiejskim w województwie chełmińskim w XVII–XVIII w.*, „Zapiski Historyczne” 1980, z. 2.
- Dicker J., *Testament w polskim prawie wiejskim. Szkic prawno-obyczajowy*, w: *Pamiętnik trzydziestolecia pracy naukowej prof. dr. Przemysław Dąbkowskiego*, Lwów 1927.
- Długokęcki W., Kaczor D., *Wilki z gdańskiej wsi Pruszcz z 1485 roku*, „Zapiski Historyczne” 2007, z. 2–3.
- Dobrowolski K., *Włościańskie rozporządzenie ostatniej woli na Podhalu w XVII i XVIII w.*, Kraków 1933.
- Dobrowolski K., *Wróżda i pojednanie w sądownictwie polskim wsi beskidowych, XVI i XVII w.*, Lwów 1924.
- Drozdowski M., *R. Łaszewski, Sejm polski w latach 1764–1793. Studium historyczno-prawne*, *Prace Towarzystwa Naukowego w Toruniu, Studia Iuridica*, t. XII, z. 3, PWN, Warszawa-Poznań 1973, s. 180 + 4 nrlb. [recenzja], „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1975, z. 1.
- Dwornicka I., *Teki Adama Vetulaniego*, „Rocznik Biblioteki Polskiej Akademii Nauk w Krakowie” 1999, R. 44.
- Fokt K., *Pomnikowa edycja nowożytnych chłopskich rozrządzeń ostatniej woli* (Testamenty chłopów polskich od drugiej połowy XVI do XVIII wieku, oprac. i wyd. Janusz Łosowski, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2015, 519 s.), „Krakowskie Studia z Historii Państwa Prawa” 2016, z. 1.
- Fokt K., *Profilaktyka i zwalczanie epidemii wśród ludzi i zwierząt w świetle koronnych ustaw wiejskich z XVI–XVIII wieku*, w: *Wieś miniona. Ciało, zdrowie, bezpieczeństwo*, red. A. Przybyła-Dumin, K. Fokt, P. Nocuń, Chorzów 2023.
- Gerlach J., „Nawsie” – *wspólna własność gromadzka wsi staropolskiej*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1952, t. 4.
- Grodziski S., *Jeszcze o księgach sądowych. Uwagi polemiczne na marginesie pracy L. Łysiaka*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1963, z. 1.
- Grodziski S., *Księga sądowa klucza dóbr Pieskowej Skąty*, „Małopolskie Studia Historyczne” 1961, z. 3–4.

- Grodziski S., *Księga sądowa starostwa krzeczowskiego i jej wartość badawcza*, w: *Przez stulecia. Księga pamiątkowa ofiarowana profesorowi Antoniemu Podrazie w 80. rocznicę urodzin*, red. D. Czerska, Kraków 2000.
- Grodziski S., *Księgi sądowe wiejskie. (Zasięg terytorialny i geneza)*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1960, z. 1.
- Grodziski S., *Włodarstwo sądeckie dóbr biskupich krakowskich i jego księga sądowa*, „Studia z dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 2000, t. 5, <https://doi.org/10.18778/7171-360-6.12>.
- Grodziski S., *Z niedokończonych prac nad księgami sądowymi wiejskimi*, „Studia Iuridica Toruniensia” 2012, t. 10, <https://doi.org/10.12775/sit.2012.004>.
- Guldon Z., *Wilkiez wsi szlacheckiej Sadółki (pow. sztumski) z 1739 r.*, „Zapiski Historyczne” 1963, z. 1.
- Hoszowski S., *Ustawa dla wsi dziedzicznych Edwarda Rüdigera rajcy gdańskiego, z drugiej poł. XVII w.*, „Zapiski Historyczne” 1958–1959, z. 1.
- Inglot S., *Obrót ziem i włościańskie zwyczaje spadkowe w Małopolsce od XVI–XVIII wieku w świetle wiejskich ksiąg sądowych*, „Sprawozdania Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego” 1956, R. 11A.
- Jurek P., *R. Łaszeuski, Wymiar sprawiedliwości we wsiach województwa chełmińskiego w XVII i XVIII wieku. Organizacja sądownictwa i postępowanie sądowe, Toruń 1974* [recenzja], „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1976, z. 1.
- Kołpak P., Raczyńska-Kruk M., Solarz W., *Na chłopski rozum. Wiejskie akta sądowe nowożytnych Ołpin i ich konteksty społeczne*, Warszawa 2024.
- Koranyi K., *Wilkiez wsi Świerkocin z r. 1638*, „Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu” 1953, nr 1–4.
- Koredczuk J., *Przestępstwa przeciwko czci w praktyce sądów wiejskich kresu klimkowskiego w XVII wieku i na początku XVIII wieku*, w: *Więś i chłop: problemy ustrojowo-prawne: materiały V Konferencji historyków państwa i prawa, Świeradów Zdrój, 6–10 września 2001*, red. P. Jurek, Wrocław 2002.
- Księga ławnicza osad wiejskich Krzyżownik i Proszowa w dawnym Księstwie Oleśnickim z l. 1558–1583*, wyd. W. Klementowski, Kępno 1917.
- Księga ławnicza wsi Kargowej w powiecie kościańskim 1617–1837*, wyd. A. i A. Walawenderowie, Warszawa 1960.

- Księga sądowa klucza łęckiego*, t. 1: 1528–1739, wyd. A. Vetulani, Wrocław 1962; t. 2: 1744–1811, wyd. A. Vetulani, Wrocław 1963.
- Księga sądowa Kresu Klimkowskiego 1600–1762*, wyd. L. Łysiak, Wrocław 1965.
- Księga sądowa Państwa Żywieckiego 1681–1773*, wyd. M. Karaś, L. Łysiak, Kraków 1978.
- Księga sądowa podlubelskiej wsi Konopnicy, 1521–1555*, oprac. G. Jawor, M. Kołacz-Chmiel, Lublin 2009.
- Księga sądowa Uszwi dla wsi Zawady, 1619–1788*, wyd. A. Vetulani, Wrocław 1957.
- Księga sądowa wsi Cermno 1600–1810*, <https://iura.uj.edu.pl/dlibra/publication/4302/edition/3361/content?ref=desc>.
- Księga sądowa wsi Iwkowej 1581–1809*, wyd. S. Płaza, Wrocław 1969.
- Księga sądowa wsi Wary 1449–1623*, wyd. L. Łysiak, Wrocław 1971.
- Księga sądowa wsi Wysoka k. Łańcuta 1665–1792*, wstęp i oprac. A. Techmański, Kraków 2017.
- Księgi sądowe klucza jazowskiego 1663–1808*, wyd. S. Grodziski, Wrocław 1967.
- Księgi sądowe wiejskie*, t. 1, „Starodawne Prawa Polskiego Pomniki”, t. 11, wyd. B. Ulanowski, Kraków 1921.
- Księgi sądowe wiejskie*, t. 2, „Starodawne Prawa Polskiego Pomniki”, t. 12, wyd. B. Ulanowski, Kraków 1921.
- Księgi sądowe wiejskie z Chorzowa i Dębu z lat 1534–1804*, oprac. Z. Jedynak przy współpracy A. Sośnierza, Chorzów 2015, <https://doi.org/10.14746/cph.2016.69.1.18>.
- Kutrzeba S., *Historia źródeł dawnego prawa polskiego*, t. 2, Lwów 1926.
- Letkemann P., *Willküren der Dörfer in der Kulmer Stadtniederung*, „Beiträge zur Geschichte Westpreussens” 1983, nr 8.
- Łaszewski Ryszard Stanisław [hasło], w: *Pracownicy nauki i dydaktyki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika 1945–2004. Materiały do biografii*, red. S. Kalembka, oprac. H. Duczkowska-Moraczewska, M. Gołębiowski, R. Karpiesiuk, B. Kierzkowska, E. Talarczyk, E. Wiśniewska, Toruń 2006.
- Łaszewski R., *Prawo karne w dobrach biskupstwa chełmińskiego w pierwszej połowie XVIII wieku*, w: *Studia Culmensia Historico-Juridica, czyli Księga pamiątkowa 750-lecia prawa chełmińskiego*, t. 2, red. Z. Zdrójkowski, Toruń 1990.
- Łaszewski R., *Przestępstwa przeciwko interesom ekonomicznym dworu w wiejskim prawie karnym w Polsce XVII i XVIII wieku*, „Acta Univer-

- sitatis Nicolai Copernici – Prawo XXX – Nauki Humanistyczno-Społeczne” 1990, z. 218.
- Łaszewski R., *Przestępstwa przeciwko religii i dobrym obyczajom w prawie wiejskim Rzeczypospolitej szlacheckiej*, w: *Historia prawa, historia kultury. Liber memorialis Vitoldo Maisel dedicatus*, red. E. Borkowska-Bagieńska, H. Olszewski, Poznań 1994.
- Łaszewski R., *Wiejskie prawo karne w Polsce XVII i XVIII wieku*, Toruń 1988.
- Łaszewski R., *Wiejskie prawo spadkowe w województwie chełmińskim w okresie oligarchii magnackiej*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1976, z. 2.
- Łaszewski R., *Wymiar sprawiedliwości we wsiach województwa chełmińskiego w XVII i XVIII wieku. Organizacja sądownictwa i postępowanie sądowe*, Toruń 1974.
- Łomnicki A., *Symbol zielonej różgi w wiejskim prawie polskim*, w: *Pamiętnik trzydziestolecia pracy naukowej prof. dr. Przemysława Dąbkowskiego*, Lwów 1927.
- Łosowski J., *Księgi gromadzkie we wsiach Ordynacji Zamojskiej oraz na terytoriach sąsiednich w drugiej połowie XVII i w XVIII w.*, „Studia Źródłoznawcze” 2022, t. 60, <https://doi.org/10.12775/sz.2022.05>.
- Łysiak L., *Prawo i zwyczaj w praktyce małopolskich sądów wiejskich XV–XVIII wieku*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1982, z. 2.
- Łysiak L., *W sprawie genezy ksiąg sądowych wiejskich*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1962, z. 2.
- Łysiak L., *W sprawie genezy ksiąg sądowych wiejskich (po raz drugi)*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1963, z. 1.
- Łysiak L., *Własność sołtysia (wójtowska) w Małopolsce do końca XVI wieku*, Kraków 1964.
- Matuszewski J., *Głównoszczyzna chłopska i szlachecka*, „Kwartalnik Historyczny” 1964, nr 1.
- Mączak A., *O chłopskim prawie do ziemi w Prusach Królewskich w XVI–XVII w.*, „Zapiski Historyczne” 1963, z. 3.
- Najstarsza księga sądowa wsi Trześniowa 1419–1609*, wyd. H. Polackówna, Lwów 1923.
- Nowosad W., *Osadnictwo olęderskie w dobrach szlachty Prus Królewskich. Stan źródeł i możliwości badawcze*, „Archiwa – Kancelarie – Zbiory” 2005, t. 1.
- Ordynacje i ustawy wiejskie z Archiwów Metropolitalnego i Kapitulnego w Krakowie, 1451–1689*, wyd. S. Kuraś, Kraków 1960.

- Orzechowski K., *Chłopskie posiadanie ziemi na Górnym Śląsku u schyłku epoki feudalizmu. Posiadanie lassyckie*, Opole 1959.
- Orzechowski K., *O śląskich źródłach do poznania chłopskiego prawa spadkowego w późnym feudalizmie*, „Sobótka” 1964, nr 1–2.
- Orzechowski K., *Problem chłopskiej własności podległej w epoce feudalnej*, „Kwartalnik Historyczny” 1959, nr 2.
- Orzechowski K., *Przekształcenia praw chłopów do ziemi na Górnym Śląsku w końcu XVIII i w pierwszej połowie XIX wieku*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1954, nr 1.
- Persowski F., *Księga sądowa wsi Markowej w powiecie przeworskim*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 1931, t. 1.
- Piekosiński F., *Akta sądu kryminalnego Kresu Muszyńskiego*, t. 9, „Starodawne Prawa Polskiego Pomniki”, Kraków 1882.
- Płaza S., *Doraźny sąd kryminalny Kresu Muszyńskiego w XVI–XVIII wieku*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1989, z. 2.
- Płaza S., *Funkcjonowanie chłopskich sądów wójtowskich w Sądecczyźnie XVI–XVIII wieku*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1966, z. 1.
- Płaza S., *Powstanie i rozwój chłopskich sądów wójtowskich w Sądecczyźnie XVI–XVIII wieku*, „Zeszyty Naukowe UJ. Prace Prawnicze” 1966, nr 25.
- Płaza S., *Ustrój wsi i sądownictwo nad chłopami w kluczu muszyńskim XVI–XVIII wieku*, „Rocznik Sądecki” 2001, t. 29.
- Płaza S., *Źródła drukowane do dziejów wsi w dawnej Polsce. Studium bibliograficzno-źródłoznawcze*, Kraków 1974.
- Polskie ustawy wiejskie XV–XVIII w.*, wyd. S. Kutrzeba, A. Mańkowski, Archiwum Komisji Prawniczej, t. 11, Kraków 1938.
- Rafacz J., *Ustrój wsi samorządnej małopolskiej w XVIII w.*, Lublin 1922.
- Rafacz J., *Włościańskie prawo spadkowe w Polsce nowożytnej*, Warszawa 1929.
- Russocki S., *Chłopskie „prawa zakupne”. Forma użytkowania gruntów czy własność podległa?*, „Kwartalnik Historyczny” 1980, nr 1.
- Rutkowski T.P., *Nauki historyczne w Polsce 1944–1970. Zagadnienia polityczne i organizacyjne*, Warszawa 2007.
- Das Schöffenchuch der Dorfgemeinde Krzemienica aus den Jahren 1451–1482*, hrsg., eingeleitet und bearbeitet von F.A. Doubek, H.F. Schmid, Leipzig 1931.
- Sochaniewicz S., *Wójtostwa i sołtystwa pod względem prawnym i ekonomicznym w ziemi lwowskiej*, Lwów 1921.

- Sorka K., *Ius commune on the Periphery? A Study of Peasants' Wills in Poland in the XV–XVII centuries?*, „Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Germanistische Abteilung” 2023, nr 1, <https://doi.org/10.1515/zrugg-2023-0013>.
- Sprawozdanie z obrad zespołu podsekcji historii, archiwoznawstwa i bibliotekoznawstwa sekcji nauk społecznych i humanistycznych I-go Kongresu Nauki Polskiej, „Kwartalnik Historyczny” 1950–1951, z. 3–4.
- Staszaków M., *Kradzież w sądownictwie wiejskim Małopolski XV–XVIII wieku*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Wrocławskiego. Prawo” 1959, nr 22.
- Staszaków M., *Przestępstwa przeciwko Kościołowi i religii w księgach sądowych wiejskich*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Wrocławskiego. Prawo” 1958, nr 10.
- Staszaków M., *Sprawy o zabranie sławy w sądownictwie wiejskim Małopolski XV–XVIII wieku*, „Lud” 1960, t. 46.
- Staszaków M., *Zabójstwo i zranienie w sądownictwie wiejskim Małopolski XV–XVIII wieku*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Wrocławskiego. Prawo” 1958, nr 15.
- Szczotka S., *Uzupełnienia do zbioru polskich ustaw wiejskich*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1949, z. 2.
- Targowski M., *Wilkiez olęderskiej wsi Brankówka z 1752/1753 r.*, „Rocznik Grudziądzki” 2013, t. 21.
- Targowski M., *Wilkiez Wielkiej Nieszawki z 1771 roku*, „Rocznik Toruński” 2012.
- Targowski M., *Wilkiez wsi Konarzyn z 1662 roku. Zapomniane źródło do badań nad historią Olędrow z Dolnej Grupy*, „Rocznik Grudziądzki” 2021, t. 29.
- Tymieniecki K., *Uchwała gromadzka z początku XV w.*, „Roczniki Historyczne” 1930, z. 2.
- Ulanowski B., *Wieś polska pod względem prawnym od wieku XVI do XVIII*, Kraków 1894.
- Uruszczak W., *Funkcje prawa w świetle księgi sądowej wsi Krowodrza z XVIII w.*, w: *Miasto i państwo na przestrzeni dziejów. Studium historyczno-prawne. Księga jubileuszowa z okazji czterdziestopięciolecia pracy naukowej oraz 70. urodzin Profesora Tadeusza Maciejewskiego*, red. M. Gałędek, Gdańsk 2020.
- Uruszczak W., *Proces o czary w podkrakowskiej wsi Krowodrza*, „Studia Iuridica Toruniensia” 2012, t. 10, <https://doi.org/10.12775/sit.2012.012>.

- Ustawa dla wsi Świlczy i Woliczki z roku ok. 1628*, wyd. A. Kamiński, F. Kotula, Rzeszów 1948.
- Ustawa wiejska dla Żuław Gdańskich z 6 II 1598 r.*, wyd. P. Szafran, „Rocznik Gdański” 1972, z. 2.
- Vetulani A., *W sprawie prawa chłopskiego w Polsce feudalnej*, „Państwo i Prawo” 1956, z. 10.
- Vetulani A., *Wartość badawcza ksiąg sądowych wiejskich*, w: *VIII Pow-szechny Zjazd Historyków Polskich w Krakowie 14–17 września 1958. Referaty i dyskusja*, VII: *Historia państwa i prawa*, red. Z. Kaczmarscyk, Warszawa 1959.
- Walawender A., *Zwyczaj i udziały spadkowe chłopów we wsi Kargowa, powiatu kościańskiego, w Wielkopolsce w pierwszej połowie XVII w.*, „Etnografia Polska” 1959, t. 2.
- Wilkierz miasteczka Czarza, „Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu” 1938, nr 2.
- Wilkierz wiejski Aleksandra Gibsone’a dla dóbr wejherowskich i rzucewskich z r. 1783, wyd. T. Cieślak, Gdańsk 1960.
- Wilkierz wiejski Pruszcza Gdańskiego z 1595 roku, wyd. D. Kaczor, w: *Hortus imaginum. Studia historyczne dedykowane pamięci profesora Stanisława Mielczarskiego*, red. A. Paner, A. Kłoczyński, K.M. Kowalski, Gdańsk 2005.
- Wilkierz wsi Kosowo i Chrystkowo z pierwszej połowy XVIII wieku, oprac. i przeł. M. Targowski, Gruczno 2013.
- Wiślicz T., *Katalog małopolskich ksiąg sądowych wiejskich XV–XVIII w.*, Warszawa 2007.
- Zdrójkowski Z., *Prawo chełmińskie. Powstanie, rozwój i jego rola dziejowa*, w: *Dzieje Chełmna i jego regionu*, Toruń 1968.